

פערים בחינוך הנוצרים כתוצאה ממעבר ללמידה מרחוק

סקירת ספרות מוגשת למדען הראשי, משרד החינוך

מגיש רותם קפלן | מאי 2020

ניצטט

קפלן, ר' (2020), "פערים בחינוך הנוצרים כתוצאה ממעבר ללמידה מרחוק", סקירת ספרות שהוגשה ללשכת המדען הראשי, משרד החינוך, ירושלים
<https://bit.ly/3pwl58k>

*עבודה זו בוצעה בסיועם של יניב כרמל, מרים הולצמן וגיא טלטש מטעם "לקראת הימים הבאים" (חברה בע"מ), אשר מספקת שירותי מחקר וכתובה בתחומי מדיניות חברתית וכלכלית.

תוכן העניינים

2	תוכן העניינים
3	מבוא
5	גורמים מרכזיים התורמים להגדלת פערים בעת למידה מרחוק סקירה תמציתית
6	פערים הנוצרים כתוצאה מהלמידה מרחוק כאשר היא מתרחשת בתנאי סגר :
7	מדיניות למניעת הרחבת פערים בעת משבר הקורונה בעולם
7	שיטת העבודה
8	אסטרטגיות התערבות שנקטו במדינות השונות
14	נוער וילדים במצבי סיכון ומצוקה
14	בני נוער וילדים בסיכון ולמידה מרחוק
17	סיכום
18	נספח א : ניתוח מדיניות של כמה מדינות נבחרות
18	ניו זילנד
20	בריטניה
21	קנדה
22	פינלנד
23	ארצות הברית
24	קליפורניה
25	מדינות נוספות בארה"ב
26	נספח ב : תמיכה בבני נוער וילדים בסיכון בהקשר של למידה מרחוק וסגר
28	ביבליוגרפיה

מבוא

הלמידה מרחוק פרצה לחיינו במהירות מדהימה ובתנאים חסרי תקדים. אי לכך לא קיים מחקר אקדמי מעמיק על הנושא ובטח שלא על מצב שבו כל כולה של הלמידה מתרחש בצורה זו ללא כל יכולת להיפגש, ולתקופה ארוכה למדי.

בארץ ובעולם קיימים ניסיונות עבר של קורסים בלמידה מרחוק, בתי ספר שבהם חלק ניכר מהלמידה מתרחש בצורה מקוונת וגם מעט מחקר וניסיון בלמידה מקוונת עם אוכלוסיות מוחלשות כמו נוער בסיכון, בעוני או בעל לקויות למידה (Clark, 2001; Watson et al., 2010). עם זאת, מציאות הקורונה היא רב־ממדית ומשפיעה בצורות חסרות תקדים, כמו למשל, נוכחות ההורים בבית, צפיפות, מספר ילדים הזקוקים בזמנית למחשבים ותחומות כלליות של מצוקה וקושי. המסקנות המובאות כאן, לכן, הן ראשוניות בלבד ומבוססות על מחקרים המאירים צדדים מסוימים שמהם אפשר להבין גם על המציאות היום לצד סקרים ותגובות מהשטח מהחודשים האחרונים, בארץ ובעולם.

מכל הגורמים שבדקנו - משרדי ממשלה, מכוני מחקר, ארגונים בינלאומיים וספרות מדעית - עולה הסכמה נרחבת שלמידה מרחוק באופן כללי, ועל אחת כמה וכמה בתנאים הקיימים, מרחיבה פער (Vegas, 2020). הדבר נכון לכל קבוצות האוכלוסייה המוחלשות שנבדקו (ילדים נוער בסיכון ובעוני, חינוך מיוחד, וילדים עם מוגבלויות) (The Sutton Trust, 2020). בין השאר ידוע שעצם קטיעת הרצף הלימודי בחופשות מגדילה פערים בצורה משמעותית ביותר היכולה להגיע ל־20% ממה שנלמד באותה השנה (Quinn et al., 2016). אף שהתנאים שמאפיינים את משבר הקורונה שונים באופן משמעותי מהתנאים שבהם נעשו רוב המחקרים שנסקרים בהמשך, חשוב ללמוד ממחקרים קודמים שעסקו בהשפעתה של הוראה מקוונת על הפערים הלימודיים בין אוכלוסיות עם קשיים שונים. סקירה זו מרכיבה תצפית [פזל] של גורמים ומסקנות שמהם נוכל ללמוד או לפחות לזהות קווי מתאר של משמעות הפערים בתקופה זו.

החלק הראשון בסקירה זו מנתח את הקשיים העיקריים העולים מהלמידה מרחוק לקבוצות אוכלוסייה שונות ובכלל ומתוכם את הגורמים המרכזיים ההופכים את הלמידה מרחוק למגדילה פערים כלפי קבוצות תלמידים (Mundy & Hares, 2020) בעלות מאפיינים שונים כפי שהוגדרו לעיל. חלק זה מאפשר להבין ולנתח טוב יותר את מהות הפערים הנוצרים וכן להצביע על הכיוונים שבהם אפשר להציע פתרונות.

בחלקה השני של סקירה זו סקרנו מספר רב של מדינות והאופנים שבהם הן בחרו להתמודד עם המצב. אין הכוונה לכלל ההתמודדות של מערכת החינוך במדינה עם מצב הקורונה אלא התמקדות בסוגיית צמצום הפערים או נכון יותר, מניעת הרחבתם. בחלק זה ניתחנו את התמודדות המדינות בשני אופנים:

1. זיהוי אסטרטגיות של התמודדות המופיעות בכמה מדינות או בעלות ייחודיות ורלוונטיות ליישום גם בישראל. מצאנו 13 אסטרטגיות שונות שנקטו על ידי מדינות (לרוב יותר ממדינה אחת) ונראה שהן עונות, לפחות חלקית, על הבעיות שעליהן הצבענו בחלק הראשון. אנו מאמינים שאפשר ללמוד מאסטרטגיות אלה וליישמן, בתוך התאמות מתבקשות לתרבות, לכלכלה ולמערכת החינוך הישראליות.

2. בחנו לעומק צעדים שנקטו כמה מדינות כלפי צמצום הפערים. המדינות שנבחרו הן מדינות מפותחות, מרביתן בעלות מדד גייני הדומה לשל ישראל (מה שמעיד על פערים סוציאקונומיים דומים) ובעלות מערכת חינוך הנחשבת לטובה בקנה מידה בינלאומי. העמקה זו מאפשרת מבט מקרוב על מכלול של צעדים ומחברת ביניהם לכדי מדיניות כוללת.

החלק השלישי של סקירה זו מתמקד בילדים ונוער בסיכון ובמצוקה. מתוך השיח בקבוצת החוקרים השותפה לגיבוש כלל התוכנית, נראה שהצורך המשמעותי שאנו יכולים לתרום לו הוא התמקדות בקבוצה זו. זוהי קבוצה מורכבת ביותר וקשייה בדרך כלל רב-ממדית ונוגעים לתחומים שונים, חלקם קשורים ישירות ללמידה וחלקם לתנאים סוציאקונומיים ותשתיתיים. החלק הזה משלב בתוכו תובנות מהספרות ומהמחקר בארץ ובעולם עם ראיונות שנעשו עם מורים¹ ואף עם תלמידים, שהביאו גם תובנות על הקשיים עימם התמודדו וגם דרכי פתרון. בנספח ב, הממשיך חלק זה, זה אנו מציעים לא מעט פתרונות ודרכי התמודדות אפשריות עם אוכלוסייה זו.

¹ לשון זכר מייצגת את כל המגדרים.

גורמים מרכזיים התורמים להגדלת פערים בעת למידה מרחוק | סקירה תמציתית

- 1. מחשבים מועטים ואף חסר מלא ותשתיות אינטרנט לאוכלוסיות מוחלשות** - יש אזורים בעולם דוגמת אנגליה וארה"ב שבהן בשכונות או יישובים במעמד כלכלי נמוך, גם תשתיות הרשת ברמה נמוכה ומקשות עד כמעט לא מאפשרות למידה משמעותית ורציפה מרחוק (למשל, Basuarchive, 2020). מדובר לא רק על בתי התלמידים אלא גם על בתי המורים! על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בכ- 24% ממשקי הבית עם ילדים בישראל אין אינטרנט וב-15.7% ממשקי הבית אין מחשב ביתי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017). נוסף על כך 21.7% מבין משקי הבית היהודיים אינם מנויים על אינטרנט לעומת 51% ממשקי הבית הערביים. פערים דומים נמצאו גם בהקשר של בעלות על מחשב ביתי. נפח השימוש במחשב בקרב דוברי עברית גבוה פי שניים מהשימוש בקרב דוברי הערבית. מנתוני המכון הישראלי לדמוקרטיה ל-2016 אף עולה כי 57% מהאוכלוסייה החרדית אינם משתמשים באינטרנט (מלחי ואח', 2016). נוסף על כך לתלמידים בכפרים הבלתי מוכרים אין גם חיבור קבוע לרשת החשמל והם משתמשים במקורות חליפיים כמו גנרטורים, מה שמעצים את הקושי עבורם. ככלל, תלמידים במצב חברתי-כלכלי גבוה יותר יכולים לרכוש חבילות גלישה ולהיעזר בהן כדי להשלים את הפער.
- 2. היעדר תנאים מתאימים בבית ללמידה** (מספר נפשות, חדרים וכולי). חלק ניכר מתלמידי מערכת החינוך אינם נהנים מתנאים סביבתיים המאפשרים להם ללמוד באופן מקוון. סביבה לימודית תומכת היא קריטית במיוחד עבור תלמידים צעירים ותלמידים בעלי מוגבלויות (דהאן, 2020). קשה למצוא הגדרה של תנאים אלה אולם ההנחה הבסיסית היא קיומו של מרחב שקט המאפשר למידה (שם).
- 3. היעדר מסגרת** - לאוכלוסיות בעלות צרכים מיוחדים, חינוך מיוחד, לקויות למידה וכולי, הצורך במסגרת לימודית חיוני כדי להצליח ללמוד יותר מאשר אצל תלמידים היודעים ואף מצליחים לנהל את עצמם. חוסר מסגרת מוביל לירידה חדה במוטיבציה הלימודית וגם לעיתים לירידה ברצון בכלל להיפגש או לתקשר עם הצוות החינוכי דרך הזום או מערכות אחרות (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2020).
- 4. צרכים רגשיים ונפשיים** - הקשר עם המורים והמורות משמש מקור של תמיכה וחיזוק. היעדרו פוגע בכלל התפקוד ובין השאר ביכולת ובמוטיבציה ללמוד (שם). הדבר נכון לכלל התלמידים אולם משמעותו גדולה יותר עבור אוכלוסיות עם צרכים ייחודיים (ראו למשל, מור ומנדלסון 2006).
- 5. הרגלי למידה עם מחשב** - מרבית התלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך, בארה"ב ובמדינות אחרות אינם מורגלים לעשות שיעורי בית או כל למידה באופן מקוון. דבר זה הוא בעל השפעה מכרעת על היכולת והנגישות להשתתף בלמידה מקוונת ולהפיק ממנה למידה משמעותית. כך נפגעת יכולת הלמידה של אוכלוסיות מוחלשות והפערים גדלים (The Sutton Trust, 2020). יש לשער שהשפעה זו תהיה חזקה יותר בעת שבה דרך הלמידה האפשרית היחידה היא למידה מרחוק כמו בתקופה של סגר.
- 7. תמיכה הורית והון תרבותי** - למידה מרחוק נסמכת על מעורבות הורית מוגברת בגילים צעירים ועל יכולות למידה עצמאית בגילים בוגרים יותר. מעורבות הורית ויכולת למידה עצמאית מושפעות, כמובן, מהרקע החברתי-כלכלי של התלמידים ומההון התרבותי (בורדייה, 2005) שלהם ושל משפחתם. כאשר

מדובר בתלמידים מרקע כלכלי-חברתי נמוך, קיים פער בתמיכה זו גם בעיתות שגרה. הלמידה מרחוק דורשת מאמץ נוסף של תמיכה באוריינות דיגיטלית, המחייבת את ההורים למאמץ נוסף בתחום שבו גם להם יש קושי. לפיכך, מודל הלמידה מרחוק עלול להעמיק את הפערים החינוכיים הקיימים. כמו כן לעיתים קרובות הורים ממעמד כלכלי-חברתי נמוך מתקשים יותר לתמוך באוריינות דיגיטלית ובביצוע מטלות מקוונות כמו גם השתתפות בשיעורים סינכרוניים, דבר המעצים את הפער דווקא בלימוד מרחוק (The Sutton Trust, 2020).

פערים הנוצרים כתוצאה מהלמידה מרחוק כאשר היא מתרחשת בתנאי סגר:

נוסף על הגורמים שהוצגו לעיל ברצוני להתייחס לסיטואציה הנוכחית הכוללת למידה בעת סגר מלא או חלקי ובו נוספים קשיים הייחודיים למרכיב הסגר כאשר הוא משולב בלמידה מרחוק. חשוב, לדעתי, להתייחס גם למרכיב זה כיוון שהוא רלוונטי לסיבה לעריכת מחקר זה והיא למידה מרחוק בעת זו של קורונה ואנו נמצאים כבר בתקופה נוספת של סגר שנראה שיימשך לאורך זמן.

פערים הנוצרים כתוצאה מהלמידה מרחוק כאשר היא מתרחשת בתנאי סגר:

עבודות בשכר נמוך הן לרוב עבודות שאי אפשר לבצע מהבית ולכן, בתקופה של סגר, יותר הורים אינם עובדים, מה שמעצים את הקושי הכלכלי ותחושת המצוקה. נוסף על כך יש תלמידים שנדרשו ללכת לעבוד כדי לסייע בכלכלת הבית לאחר פיטורי ההורים ולא היו פנויים רגשית וגופנית ללמידה. אל מול זה קשה עוד יותר להתמיד במסגרת המבוססת על כניסה עצמאית למערך למידה כאשר לעיתים קרובות גם תנאים בסיסיים אחרים חסרים כפי שהוצג לעיל.

גם בשגרה לאחר חזרת התלמידים מחופשות הפערים הלימודיים גדלים (Mundy & Hares, 2020; Quinn et al., 2016) הורי המעמד הבינוני משקיעים, במהלך החופש, משאבים נוספים מסוגים שונים לטובת העשרה לימודית, אישית וחברתית (למשל חוגי העשרה, שיעורים פרטיים, קייטנות מדע ועוד) לעומת מצוקה, צפיפות ולעיתים אלימות והיעדר תמיכה בבית אצל מעמדות נמוכים יותר (שם). אפשר להקיש מהפערים הנוצרים בחופשות לפערים הנוצרים כעת כאשר ההורים בבית.

מדיניות למניעת הרחבת פערים בעת משבר הקורונה

בעולם

אפשר לקבוע כי כבר בשלב מוקדם יחסית של המשבר הפציעה בקרב מובילי מערכות חינוך בעולם ההכרה שסגירת מוסדות החינוך והמעבר ללמידה מרחוק ישפיעו באופן שונה על אוכלוסיות שונות, ויפגעו באוכלוסיות מוחלשות. כפי שהראינו לעיל, עוד קודם למשבר הקורונה הנתונים מראים כי למידה מרחוק משפיעה לרעה על הפערים החינוכיים והלימודיים. לדוגמה בכ-24% ממשקי הבית עם ילדים בישראל אין אינטרנט וב-31.8% ממשקי הבית אין מחשב ביתי. 21.7% מבין משקי הבית היהודיים אינם מנויים על אינטרנט לעומת כ-51% ממשקי הבית הערביים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017). ברור שהיעדר נגישות למשאבים הכרחיים אלה אינו מאפשר השתתפות בלמידה מרחוק ומגדיל את הפערים.

אפשר לזהות התבטאויות של מובילי מערכות חינוך וארגונים חינוכיים משלבים מוקדמים יחסית של המשבר (בעיקר במרץ 2020), כאשר מדינות העולם המערבי ואחרות נכנסו לסגר) כי יש לנקוט צעדים מיוחדים כדי להימנע מפגיעה באוכלוסיות המוחלשות בעקבות המעבר ללמידה מרחוק. פגיעה שכזו עלולה להתבטא בהרחבת הפערים החינוכיים והלימודיים בין אוכלוסיות שונות.

הפערים החברתיים-כלכליים הגבוהים המאפיינים את העידן הנוכחי באים לידי ביטוי גם בפערים חינוכיים ולימודיים. דבר זה שונה ממדינה למדינה בהתאם לתנאים הכלכליים והחברתיים בכל מדינה ובא לידי ביטוי באופנים שונים: בנגישות ללימודים מבחינת מוסדות חינוך, בפנאי ללמידה אחר הצהריים וכמובן בתשתיות שונות ממקום שקט דרך זמינות של אינטרנט ואמצעי קשר. למשל, במדינות מסוימות ישנם ילדים ונערים הנאלצים לסייע בפרנסת המשפחה ואינם פנויים ללמידה.

באופן תיאורטי מערכת החינוך הציבורית, כמו מערכות ציבוריות אחרות במדינה המודרנית, אמורה לשמש כלי לחלוקת ההון בדרך המקדמת את השוויון החברתי והלכידות החברתית במדינה. הביקורת, הנשמעת לא אחת במידה לא מבוטלת של צדק, על מערכות החינוך בישראל ובמקומות אחרים, היא כי תחת קידום השוויון, המערכת משעתקת ומנציחה דפוסים של אי-שוויון (איילון ואח', 2019).

אך כאמור, נראה שיהיה קשה למצוא מישהו שיטען כי סגירת מוסדות החינוך, ומעבר כהרף עין לשיטת לימוד שונה לחלוטין, יקדמו את השוויון החברתי בצורה טובה יותר. דומה כי הקונצנזוס במערכות חינוך ברחבי העולם היה כי "החזקים" יתמודדו טוב יותר עם המשבר מאשר "החלשים" (Vegas, 2020). השאלה היא עד כמה תובנה זו השפיעה על פעולותיהם של מובילי מערכות חינוך ברחבי העולם.

בעבודה זו לא נתיימר לענות על שאלה זו במלוא היקפה. אולם, בסקירת מדיניות שנעשתה ביחס לכמה מדינות נבחרות זיהינו 13 אסטרטגיות התערבות שונות שנקטו על ידי מערכות חינוך ומוסדות חינוכיים.

שיטת העבודה

בניסיון לאתר מקבילות בין-לאומיות רלוונטיות לישראל בנושא שלפנינו בחרנו להתמקד במדינות מפותחות שציון במדד ג'יני דומה, פחות או יותר, לזה של ישראל (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020).

מדד גייני הוא מדד בין-לאומי אשר מודד את איהשוויון בהכנסות בכל מדינה נתונה. ציון 0 במדד משמעותו שוויון מוחלט בחלוקת ההכנסות. ציון 1 במדד משמעותו אישוויון מוחלט. הציון נע בין 0 ל-1 וככל שהציון גבוה יותר, כך איהשוויון במדינה גבוה יותר.

על פי אתר ארגון ה-OECD, הארגון למחקר ושיתוף פעולה כלכלי המאגד 36 מדינות מפותחות ואשר ישראל חברה בו, מדד הגייני² של ישראל בשנת 2019 עומד על 0.35 (OECD, 2020). המדינות שנמצאות ברמה דומה של אישוויון³ הן: ארה"ב (0.39), ליטא (0.37), בריטניה (0.36), לטביה (0.35), קוריאה הדרומית (0.35), רומניה (0.35), ניו זילנד (0.35), יפן (0.34), איטליה (0.33), ספרד (0.33), רוסיה (0.33), פורטוגל (0.33), יוון (0.33), קנדה (0.32).

בשל קוצר הזמן שעמד לרשותנו התמקדנו בכמה מדינות מרכזיות עם דגש על חומרים שפורסמו באתרים הרשמיים של משרדי החינוך. עם זאת, כחלק מתהליך החיפוש מצאנו מידע רלוונטי על פעולות שבוצעו במדינות אחרות, אף כאלו שלא נסקרו על ידינו באופן מכוון, ואותו הוספנו לבסיס הידע. מחקר נוסף עשוי לבחון את כלל המדינות הללו ולזהות את מאפייני פעילותן בצורה מקיפה יותר. כן ביקשנו לבחון מדינות בעלות רמת שוויון גבוהה יחסית עם מערכות חינוך הנחשבות טובות ברמה העולמית כמו פינלנד ודנמרק. היבט נוסף לבחינה והתבוננות על מערכת החינוך הנבחנת היה ההערכה הבין-לאומית לרמתה, באמצעות מדדים בין-לאומיים כמדד פיז"ה.

עיקר הבדיקה שנערכה על ידינו התמקדה בפרסומים רשמיים של המדינות ומערכות החינוך. על בסיס ההצהרות הרשמיות והאתרים הרשמיים יצרנו סיווג של 13 "אסטרטגיות התערבות" שנקטו. סיווג זה אפשר לנו למפות את דרכי ההתמודדות עם אתגר צמצום הפערים בלמידה מרחוק שנקטו מדינות שונות. עם זאת, חשוב לציין שהסיווג מבוסס על הניתוח שלנו, והוא אינו בהכרח האופן שבו המדינות הגדירו את צעדיהן בעצמן.

כך לדוגמה, לגבי האסטרטגיה הראשונה ברשימה שלהלן: הבטחת יציבות תקציבית וארגונית למערכת החינוך. אסטרטגיה זו ננקטה בצורה מובהקת בקליפורניה, שם המושל הוציא צו אשר הבטיח את המשך תקצובה של מערכת החינוך. אולם הצעד שנקט המושל הקליפורני מתאים לאופן שבו פועלת מדינת קליפורניה, והאופן שבו ממומנת ומאורגנת מערכת החינוך המקומית. במדינות אחרות, ובישראל, עשוי הרצון להבטיח יציבות תקציבית וארגונית ללבוש צורה אחרת ולהתבטא באופן מעשי באמצעים אחרים.

אסטרטגיות התערבות שנקטו במדינות השונות

1. הבטחת יציבות תקציבית וארגונית למערכת החינוך

צעדי הסגר אשר ננקטו במרבית המדינות המפותחות השפיעו באופן חריף על כלכלת המדינה והעולם. האיום, ברמת המדינה, שטרם הוסר מן הסתם, הוא כי ההאטה בפעילות הכלכלית תוביל לפגיעה קשה

² מדד הגייני עשוי להיות מחושב על בסיס הכנסות לפני העברות ממשלתיות כגון קצבאות ותשלום מיסים, ואחרי העברות ומיסים. המדד המקובל הוא אחרי העברות ומיסים, וזה המדד המובא לעיל.

³ הנתונים של ה-OECD הם לפי השנה האחרונה שנבדקה, וייתכן שמדובר בשנים שונות בין מדינות שונות.

בהכנסות המדינה ממיסים. איום זה הוביל לחשש במערכות ציבוריות רבות כי לא יוכלו לספק את השירותים שלהן נועדו, וכי יידרשו קיצוצים בכוח האדם.

במדינת קליפורניה שבארה"ב בחר המושל, גאוין ניוסם, להסיר את חרב הקיצוצים מעל מערכת החינוך כצעד ראשון להמשך הפעילות. עוד קודם להכרזה על סגירת מוסדות החינוך הודיע ממשלו כי יישמר התקצוב של מערכת החינוך הציבורית (Office of Governor Newsom, 2020). ההודעה על שמירת התקצוב נועדה להפיג חששות בקרב שתי קבוצות מודאגות – מורים מחד גיסא – ובעיקר מורים ללא ביטחון תעסוקתי, ומאידך גיסא – תלמידים אשר נסמכים על ארוחה חמה במוסדות החינוך.⁴

החלופה לאופן פעולה זה, ערעור הביטחון התקציבי והארגוני, עלולה להאיץ חיפוש אחר פתרונות אישיים מחוץ למערכת לחזקים, למנוע מעובדי המערכת לתפקד במלוא יכולתם וליצור תחושת כאוס פוגענית באופן כללי.

2. הנגשת תוכניות לימוד באתרי אינטרנט ובמדיה משודרת

במדינות אחדות הצליחו להעמיד בתוך פרק זמן קצר יחסית אתרי אינטרנט אשר מכילים את תוכניות הלמידה מרחוק, בחלוקה לגילים ולנושאים. יצירת תשתית מרכזית שכזו סייעה, יש להניח, למורים שלא היו ערוכים לשינוי הדרסטי באופן פעולתם, להורים שביקשו לסייע לילדיהם ולתלמידים עצמם.

במדינות מפותחות פחות, וכן בחלקים העניים של המדינות המפותחות, נחשפה בעיית נגישות לאינטרנט. במקרים אלו נודעה חשיבות למדיה המשודרת, טלוויזיה ואף רדיו (The Economist, 2020). בכמה מהמדינות שנבדקו הושם דגש על יצירת תשתית לימודית גם במדיה המשודרת.

בניו זילנד לדוגמה הוקמו – בתוך שלושה שבועות מהטלת הסגר – שני ערוצי טלוויזיה לימודית, אחד בשפה האנגלית ואחד בשפת המאורי. את הערוצים אפשר לקלוט באמצעים שונים וחינמיים, והם משדרים תוכן חינוכי ולימודי בשעות 09:00–15:00 בכל יום.

3. התאמת תוכניות הלימוד ליחידת לומדים חדשה – לא גילית, אלא אחים מגילים שונים, ולפעמים כל המשפחה

תוכניות הלימוד בבתי הספר מבוססות על יחידה גילית משותפת, והתאמת התכנים ליכולות הקוגניטיביות והאחרות של קבוצת הגיל. הסגר והריחוק הפיזי מקשים על יצירת אווירה לימודית משותפת. במיוחד בבתי הספר רב של ילדים, עלולה להיווצר בעיה של נגישות למחשב הביתי כדי להתחבר למפגש הכיתתי ללימוד מרחוק.

בניו זילנד הצהירו על כוונתם להפוך קושי זה ליתרון על ידי יצירת תוכניות לימוד המותאמות לכמה אחים, מגילים שונים, סביב תוכן משותף (Ministry of Education NZ, 2020f). כך עשויים האחאים הצעירים להיתרם מניסיונם של אחיהם הבוגרים יותר.⁵

⁴ לסיטב הבנתנו, בתי הספר חילקו את הארוחות החמות לבתי התלמידים, אם כי לא בדקנו נושא זה לעומק.
⁵ הנגשת תוכניות לימוד ללימוד רבגילי נעשתה בכמה אופנים. ראשית, תוכניות הלימוד מרחוק חולקו לחמש קבוצות גיל ולא לפי שנתון – לגילי גן (Early Learning), א-ד (1-4 Years), ה-ח (5-8 Years) וט עד יג (9- Years). שנית, לתוכניות הלימוד באתר הוצמדו תגיות שאפשרו חיפוש והתאמה לפי צורכי המשתמשים באתר. שתי תגיות שהוצמדו לתוכניות המתאימות היו "למידה מכלילה" (Inclusive Education), שם ניתן דגש על תוכניות לתלמידים עם מוגבלויות, ו"תוכניות לימוד חוצות גיל" (Cross Curricula). דוגמאות לכך אפשר למצוא באתר אשר ריכז את תוכניות הלימוד:

(Ministry of Education NZ, 2020d).

לא בחנו את תוכניות הלימוד עצמן, אך הרעיון נראה כאסטרטגיה התמודדות מעניינת שאף יכולה לתת מענה חינוכי וחברתי כמו גם תשובה לבעיית התשתיות כך שמחשב אחד או שניים יוכלו לשרת מספר גדול של אחים ולא ייווצר לחץ על שעות השימוש במחשב בעת שאחים בכיתות שונות לומדים בו זמנית שיעורים שונים.⁶

4. התאמה תרבותית של תוכניות הלימודים

הפער התרבותי שעלול להיווצר בין מערכת הלימודים הממוסדת לבין תת־תרבויות בתוך המדינה, מגושר בדרך כלל, כך יש לקוות, באמצעות המפגש בין התלמידים למורים. כאשר המפגש הישיר על רבדיו הספונטניים נעדר, עולה חשש כי המפגש הווירטואלי לא ימלא את החסר. במקרה זה עולה חשיבותו של התוכן של המפגש.

התאמה תרבותית של תוכניות הלימודים עשויה לגשר על פערים. היבט אחד של התאמה תרבותית הוא בקיום המאמץ לתרגם את תוכניות הלימוד לכמה שפות, של אוכלוסיות שאינן מהוות את הרוב הדומיננטי. היבט נוסף ומעניין מופיע אף הוא באתר משרד החינוך הניו זילנדי, והוא התאמה למבנה המשפחתי של המאורי. על פי האתר, חלק מתוכניות הלימודים הותאמו ל־Whanau⁷, כלומר למשפחה המורחבת של המאורי, משהו שייתכן שאפשר להשוותו ל"חמולה"⁸. גם כאן לא בחנו את תוכניות הלימוד עצמן, אך אפשר לראות בניסיון לבצע התאמה של תוכניות הלימוד למרקם התרבותי שבו הן יתקיימו, אסטרטגיה מעניינת למניעת הדרה.

5. גישור על פערי תשתית בלמידה מרחוק, חלוקת ציוד וכיצא באלה

אחד הפערים הבולטים שזכו להתייחסות במדינות רבות הוא הפער התשתיתי. לדוגמה, ישנם משקי בית שאין בהם מחשב – כ־6.25% מהבתים בארה"ב. ישנן שכונות או אזורים שבהן תשתית האינטרנט לקויה. בעיה דומה קיימת גם במקרים שבהם למורים חסרה התשתית לקיום למידה מרחוק. מדינות רבות עשו מאמצים לגשר בדרכים שונות על פערי התשתית הללו. במדינות מסוימות ריכזו עבור תלמידים ומשקי הבית את האפשרות לרכוש במחירים מוזלים מחשבים וחבילות גלישה (קנדה וארה"ב); באחרות רכשו בעבור תלמידים שנדרשו לסיוע טאבלטים או מחשבים (בריטניה) ועוד. בקוריאה הדרומית חילקו למשקי הבית טאבלטים לפי מספר הילדים בבית (The Economist, 2020). המקרה של בריטניה הוא מעניין בהקשר זה. בריטניה ככל הנראה לא התכוונה לפעול באופן שתואר לעיל ולספק ציוד לתלמידים נזקקים. אך עתירה שהגיש ארגון חברתי יהודי לבית משפט בריטי חייבה את הממשלה לנקוט צעדים אלו, ובסופו של דבר חולק ציוד בסך של 80 מיליון ליש"ט.⁹

⁶ לצורך דוגמה, תוכנית לימוד חוצת גילאים אשר הוגשה באתר, היא תוכנית ליצירת אווירה תומכת קריאה משותפת בבית, לילדים ולנוער:

(Ministry of Education NZ, 2020e).

⁷ (Ministry of Education NZ, 2020e).

⁸ התאמה ל־Whanau, חמולה, התבצעה בכמה דרכים, אשר אפשר להעמיק ולחקור את הצלחתן, אך אי אפשר להתעלם מהכוונה שבנקיטתן. כך לדוגמה, באתר תוכניות הלימוד מרחוק הוקדש עמוד הדרכה ל־Whanau (Ministry of Education NZ, 2020b). כמו כן ניתן מקום למורשת מאורית, כמו לדוגמה בתוכנית הלימוד המקוונת לכיתות א-ד (Ministry of Education NZ, 2020c).

⁹ ראו על כך באתר של ארגון חברתי שקידם את השינוי, (Good Law Project, 2020), וכן (The Guardian, 2020; Epress&Star, 2020).

6. הנגשת למידה און ליין באמצעות "ערכות למידה קשיחות"

אסטרטגיה נוספת להתמודדות עם פערי התשתית והלמידה און ליין, היא לאפשר למידה "און ליין". בכמה מדינות שנבדקו – ביניהן ניו זילנד וקנדה – יוצרו ערכות למידה "קשיחות" אשר חולקו באזורי ספר חסרי נגישות לאינטרנט (Ministry of Education NZ, 2020a). אין בידינו להעריך את האפקטיביות של תוכניות לימוד אלו.

7. התייחסות לפערים חברתיים-כלכליים והנגשת תמיכה לתלמידים הנשענים על סיוע בבית הספר, דוגמת ארוחה חמה

מוסדות החינוך משמשים בימינו, ויש יאמרו מאז הוקמו במתכונתם המודרנית, לא רק כמקומות למפגש חינוכי ולימודי, אלא גם כמסגרת אשר מאפשרת באמצעים שונים את פעולת המשק. היבט אחד הוא העובדה שהמורים דואגים לילדים וההורים יכולים לצאת לעבוד. אולם היבט נוסף שהתפתח במדינות רבות הוא כי עבור ילדים נזקקים בתי הספר משמשים גם מקור תזונתי חשוב. סגירת מוסדות החינוך משפיעה על ילדים אלו בדרך אחרת, עמוקה יותר, מאשר על ילדים שאינם נזקקים. הדוגמה הבולטת, שכבר צוינה לעיל, הייתה ההודעה המקדימה של מושל קליפורניה, כי התקצוב המאפשר הענקת ארוחות חמות בבתי הספר לילדים נזקקים יימשך. למיטב הבנתנו, חלוקת הארוחות החמות נמשכה בתוך כדי הסגר, עד לבתים של הילדים הנזקקים. מדינות נוספות בארה"ב נקטו גישה זו.

8. איתור אוכלוסיות מתקשות בלמידה מרחוק ויצירת מערך נפרד עבורם

אסטרטגיה שננקטה לעיתים בצורה ריכוזית ולעיתים קרובות יותר כיוזמה של צוותי חינוך מקומיים, היא איתור אקטיבי של הילדים המתקשים בלמידה מרחוק. ייתכן שזה נעשה דרך איתור אלו שאינם "מגיעים" למפגשי האון ליין, או איתור אלו שאינם עומדים במטלות המוטלות, או על בסיס התנהגות בעת המפגשים המקוונים.

האיתור האקטיבי של המתקשים, הנוטים "לנשור", מאפשר ליצור עבורם תוכניות ממוקדות. במקרה אחד בדנמרק אותרו בבית ספר יסודי בן 113 תלמידים, 28 תלמידים מתקשים. עבור 15 מהם נוצרה תוכנית ממוקדת אשר כללה מפגשים (מן הסתם תחת הנחיות הריחוק הפיזי המתאימות) בבית הספר ועבור 13 האחרים תוכניות התערבות מסוג אחר (The Economist, 2020). יש לציין כי בגילים מתקדמים יותר עלולה להיות בעיה בנקיטת אסטרטגיה זו, אשר עלולה להיתפס כ"ענישה" עבור קבוצה מסוימת לעומת אחרים הנמצאים ב"חופש".

9. הכשרת מורים ייעודית להוראה מקוונת

ניכר כי מערכות חינוך בכל העולם ציפו מסגלי ההוראה שלהן להצליח לבצע את המעבר ללימודי און ליין בן לילה, אולם צריך להודות שציפייה זו, ללא כל הכשרה ייעודית, עלולה לאכזב. קורריה הדרומית בולטת בין המדינות שסקרנו בכך שקיימה הכשרה ייעודית לכל סגלי ההוראה בטרם הכרזה על מעבר מלא ללמידה מקוונת. הכשרה זו התקיימה לאחר הכרזה על סגר כללי ובתוך הארכה של חופשה מלימודים לטובת קיום הכשרה למורים (The Economist, 2020).

10. לא מתחילים עד שכולם מוכנים

גישה מעניינת מאוד שננקטה בפינלנד, ודומה לגישה שהוזכרה מעלה בקוריאה הדרומית, היא גישה שאפשר לכנותה "לא מתחילים עד שכולם מוכנים". בפינלנד השקיעו מאמץ ממוקד בהשלמת פערים פיזיים לפני מעבר כללי של מערכת החינוך ללמידה מקוונת (The Economist, 2020). על הבנק העולמי, מערכת החינוך בפינלנד עושה שימוש רב ותדיר במערכות מקוונות גם בשגרה ולכן מערכת החינוך הפינית עמדה במצב הכן טוב במיוחד לקראת המעבר ללימודים מקוונים באופן מלא במהלך משבר הקורונה (World Bank, 2020).¹⁰ יש לציין כי פינלנד שונה ממרבית המדינות שהוזכרו עד כה (למעט דנמרק) בכך שהיא מדינה שוויונית יחסית (0.27 במדד ג'יני, אחת המדינות השוויוניות ב־OECD).

11. התייחסות מפורשת להורים כשותפים ומובילים של תהליכי הלמידה, או להיעדרם

מרכיב בולט בלמידה מהבית הוא נוכחותם הקרובה של ההורים. תקופת הסגר הייתה ייחודית בכך שבמקרים רבים הורים לא יכלו לעבוד וזמנם היה בידם. ישנן עדויות רבות במחקר על חשיבות התמיכה ההורית בלמידה מקוונת, ודאי בגילים צעירים יותר (כאשר צריך סיוע בעצם הפעלת המחשב). מצאנו כמה דוגמאות למדינות שבהן התייחסו להורים כשותפים וכמובילים של תוכניות הלימוד בעת הסגר. בלטה בהקשר זה ניו זילנד שאתר תוכניות הלימודים המרכזי שלה כלל פנייה ישירה להורים כקבוצת התייחסות לקבלת חומרים לסיוע (לצד מורים ותלמידים). היבט נוסף של התייחסות למקומם של ההורים כמגשר על פערים הוא בהתייחסות להיעדרם של הורים ותמיכה ממוקדת במי שחסרים תמיכה זו. בהקשר של משבר הקורונה, קבוצה מובחנת של ילדים שחסרה להם תמיכה הורית היא ילדים לעובדים חיוניים, ובעיקר עובדים במערכת הבריאות. בפינלנד המשיכו ילדי עובדים חיוניים ללמוד בבתי הספר.¹¹

12. פעילות "שיקומית" מואצת לימים של אחרי המשבר

אסטרטגיה נוספת של גישור על פערים שנוצרו אגב הסגר היא התמודדות מואצת מייד לאחר הסגר. דרך תוכניות לימודים מואצות וניסיון להשלים את הפערים הלימודיים, קיצור חופשים והקמת מסגרות ייעודיות להשלמה. בכמה מדינות בקנדה, לדוגמה, ישנה היערכות לפעילות לימודית מואצת לימים שלאחר הסגר.

¹⁰ לפי כתבה באתר This is Finland, המנגיש חדשות בנוגע לפינלנד בשפה האנגלית, המעבר ללמידה מקוונת מלאה בין לילה היה קל בשל העובדה שלמרבית משקי הבית נגישות לאינטרנט, אולם הושם דגש על אספקת טאבלטים לתלמידים שלא הייתה להם נגישות למחשב וכן על יצירת פתרונות מיוחדים עבור המיעוט דובר השוודית במדינה (This is Finland, 2020). מנתונים אלו אפשר להסיק כי הפערים הפיזיים שהיה על מערכת החינוך הפינית להשלים לא היו גדולים במיוחד, והדבר גם עולה בקנה אחד עם העובדה שפינלנד היא מדינה שוויונית יחסית.

¹¹ בישראל נערכו בהקשר זה קייטנות ייחודיות לילדי עובדים חיוניים על ידי תנועת הנוער העובד והלומד.

13. שמיטת חובות

לאסטרטגיה האחרונה שזיהינו קראנו "שמיטת חובות", במובן של הורדת הסף לעמידה במטלות ובחינות שונות. במקרים מסוימים בוטלו בחינות סיום 12 שנות לימוד, במלואן או בחלקן. במקרים אחרים ניתן מקדם בציון ועוד. כך קרה במדינות שונות בארה"ב, בפינלנד ובמקומות נוספים (Quarz, 2020).

לאסטרטגיה זו יש יתרונות במובן של צמצום פערים, אך היא גם עלולה לפגוע במי שהיא מיטיבה עימו. אם מחזור או שנתון מסוים יזוהה כ"מחזור הקורונה", הוא עלול להיפגע בעת הניסיון להתקבל למערכת ההשכלה הגבוהה.

עד כאן פריסת אסטרטגיות כלליות שננקטו על ידי מדינות שונות. בנספח א נציג בפירוט כמה מדינות על כלל הצעדים שהן נקטו לצמצום פערים.

נוער וילדים במצבי סיכון ומצוקה

למונח נוער בסיכון או כפי שלעיתים הוא מכונה 'נוער במצוקה', יש הגדרות רבות ושונות המתייחסות למרכיבים שונים של 'סיכון'. מרכיבים אלה מגוונים ונוגעים לצדדים לימודיים, רגשיים, כלכליים וחברתיים. בשל המורכבות של ההגדרה ומשמעותה מבחינת היכולת להשתתף בצורה איכותית בלמידה מרחוק, אנו מביאים כאן פירוט מסוים של מאפייני אוכלוסייה זו.

המונח "נוער בסיכון" אינו מתייחס אך ורק לנערים ונערות שמסתובבים ב"חברה רעה" ויש חשש שיתדרדרו עוד. חשוב להבין שלפעמים לקויות למידה מורכבות, הפרעות קשב ברמת חומרה גבוהה, קשיים כלכליים בבית, פרידה של ההורים, והרבה מאוד מצבים אחרים, עלולים לגרום שילד ינשור מהמערכת. בשנת 2008 אימצה ממשלת ישראל הגדרה אחידה של ילדים ונוער בסיכון. ההגדרה גובשה בוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה – ועדת שמיד: "ילדים ונוער בסיכון חיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, וכתוצאה ממצבים אלו נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם" (שמיד, 2006). ההערכה היא שיש כ-350,000 ילדים או בני נוער בסיכון בישראל (מסגרות, 2020). כך כותבים מור ומנדלסון:

"תופעת הניתוק, הגלוי והסמוי, של בני נוער ממערכות חינוך נובעת ממכלול של גורמים תורשתיים, משפחתיים, חברתיים ובית-ספריים. בעבודת השדה האינטנסיבית עם נוער בסיכון והצוות המחנך אותו נוכחנו לדעת שהחוויה המרכזית המשותפת לכל אותם בני נוער היא כישלון וחוסר קומפוטנטיות במילוי "תפקיד התלמיד"... מכאן הצורך בהבניית סביבה חינוכית משלימה הממשיכה ומרחיבה את יכולות ההחזקה של המשפחה ובכך מאפשרת לנער להגשים את עצמיותו ולממש את "תפקיד התלמיד". (מור ומנדלסון, 2006)

המסגרות החינוכיות המיועדות לנוער בסיכון מבוססות על קשרים הדוקים בין המחנכים לתלמידים. נדרשת נוכחות אישית ודיאלוג חינוכי משמעותי כדי להחזיק את התלמידים בתוך המסגרת.

בני נוער וילדים בסיכון ולמידה מרחוק

בזמן הלמידה מרחוק, האינטימיות וקשרי הגומלין החינוכיים בין המחנכים לתלמידים מתערערים ומתפרקים וכך נפגע מרקם היחסים שמחזיק את המסגרת כולה. בוודאי כאשר מדובר על תקופה ארוכה ולא רק על שיעורים או נושאים בודדים (Archambault et al., 2009).

כמו כן, רבים מבני הנוער בסיכון חווים מערכות יחסים קשות עם הוריהם והבית אינו משמש נקודת אחיזה חזקה עבורם (מור ומנדלסון, 2006). המצב מקשה על יכולת ההיעזרות בהורים כגורם מייצב ומסייע בלמידה מרחוק אשר מקצינה, לעיתים קרובות, את הקושי הקיים ממילא. לדוגמה: תלמיד שאימו עובדת כל היום לפרנסת הבית ואינה יודעת מה קורה עם בנה, בזמן למידה מרחוק הסיטואציה הזו מקצינה.

החינוך של ילדים ונוער בסיכון מבוסס על נראות גבוהה של הנוער על ידי המחנכים. כך אפשר להתייחס ולטפל גם בהיעדרויות, חוסר משמעות, חוסר ריכוז ובעיות נוספות. בלמידה מרחוק כמו בזום יש אופציה לכבות מסך והנראות נעלמת באחת ואיתה קצה החוט האחרון של הקשר בין המחנך לתלמיד.

רבים מבני הנוער בסיכון מגיעים משכבות מוחלשות וממעמד חברתי-כלכלי נמוך והדבר משפיע בצורה משמעותית על יכולתם ללמוד מרחוק כי חסרים להם המשאבים החומריים לכך. למשל, דוח באנגליה מהימים האחרונים מראה כי :

"בבתי הספר המוחלשים ביותר, 15% מהמורים מדווחים שלמעלה משליש מתלמידיהם הלומדים מהבית הם ללא גישה מספקת למכשיר אלקטרוני ללימוד, לעומת 2% בלבד בבתי הספר האמידים ביותר.

מאז סגירת המערכת בעקבות נגיף הקורונה מדווח גם שהורים רבים מוציאים כסף על הלמידה של ילדיהם. על 19% מהילדים מבתי המעמד הבינוני הוצאו 100 ליש"ט ומעלה, לעומת 8% בבתי מעמד הפועלים." (The Sutton Trust, 2020)

לאור התמונה המורכבת והרב־ממדית אנו מוצאים מגוון רחב של קשיים בלמידה מרחוק של בני נוער בסיכון, אליהם יש להוסיף את התנאים הקיצוניים שבהם מתרחשת הלמידה בעת סגר שכאמור אין עליה מחקר, אך אפשר לשער, על בסיס מחקרים קודמים והידע התיאורטי, את משמעות הדברים בתנאים אלה.

אחד הגורמים הבולטים הוא, כמובן, מרכיב הדימוי העצמי: הקשיים בלמידה מרחוק מגבירים אצל חלק מבני הנוער בסיכון את הדימוי העצמי הנמוך ואת תחושת הכישלון בלמידה, יוצרים תסכול ותחושה של חוסר מסוגלות המובילה לחוסר מוטיבציה. למשל, נמצא כי תלמידים בסיכון יוכלו להצליח בסביבות למידה מקוונות אם יש מעורבות ומעקב צמוד מקרוב על ידי מורה שמספק משוב לתלמידים על כישורי הלמידה העצמאיים שלהם (Horn et al., 2003).

המעורבות והחיבור של התלמידים בתהליך החינוכי בלמידה משולבת הם תנאי חיוני להצלחה, ולכן התלמידים חייבים לקיים אינטראקציה עם חומר הלימוד ולהתחבר ללמידה. חיבור כזה תלוי הן באופן הלימוד של החומר הן במחויבות של המורים לתלמידים. נמצא כי מעורבות התלמידים קשורה ישירות למוטיבציה ולמסירותם של המורים (Hofmann, 2014). נוסף על כך יש חשיבות רבה לאופן הלמידה. מודל למידה משולב צריך להגביר את ההזדמנויות ללמידה (Styslinger et al., 2014). על אחת כמה וכמה כאשר הלמידה כולה היא מקוונת - מודל הלמידה צריך לכלול מגוון של אמצעי למידה ולהיות קשור לחוויית הלמידה כדי להתחבר לתחומי העניין של הלומדים ובכך ליצור מוטיבציה ועניין כמו גם חוויות הצלחה, לפחות בחלק מהמשימות ודרכי הלימוד. מסקנות אלה נכונות באופן כללי ללמידה מרחוק וחשיבותן גדולה במיוחד עבור אוכלוסיות עם קשיים.

הארלי (Hurley, 2002) ערך את אחד המחקרים הבודדים שבדקו תלמידים בסיכון בסביבה מקוונת. הוא בדק כיצד חינוך וירטואלי עשוי להועיל לתלמידים בסיכון ואילו משתנים עשויים לתרום להצלחתם. הפרויקט דרש שעות רבות של למידה מקוונת ומצא שתלמידים בסיכון היו בעיות בהתמודדות עם רמת הגמישות בהשלמת המטלות. התלמידים נדרשו להיות במערכת לפחות 20 שעות בשבוע, דבר שהפך לבעייתי מכיוון שאף שלמדריכים הייתה גישה ליומני הזמן דרך המערכת, התלמידים נאלצו לנהל את הזמן והתקשו

בכך מאוד. אפשר ללמוד ממחקר זה שהפן של התארגנות, מסגרת וסדר יום הוא מרכיב חשוב בחיי בית הספר וכאשר מסגרת זו מפסיקה ואין גיבוי משמעותי של הבית, הדבר יוצר פער הולך וגובר וקושי גדול של התלמידים להמשיך ולהתמיד בתהליכי למידה בביצוע מטלות ובשמירה על קשר. עניין זה מרכזי יותר בקרב בני נוער בסיכון (Archambault et al., 2009) שלהם חסרות המסגרות התומכות המאפשרות יותר איזון וכך הפער בינם לבין חבריהם גדל. בראיונות עם מורים עלו כמה דרכי התמודדות שנוסו בתקופה זו והוכיחו את עצמן כמוצלחות. בחרתי להביא כאן את אותן המלצות העולות בקנה אחד עם התובנות מהמחקרים השונים.

סיכום

מטבע הדברים סקירה זו נכתבה בהעדר מחקר שמתייחס לתנאים שמאפיינים את המציאות הנוכחית וקשה מאוד להבין את משמעות הלמידה מרחוק בעת משבר הקורונה. תנאי המשבר הנוכחי משלבים כמה תחומים: סגר בבתים, מצוקה חברתית, נפשית וכלכלית. לכן איאפשר לבדוד רק את מרכיב הלמידה מרחוק במנותק מהתנאים שבהם היא מתרחשת וצפויה להתרחש בחודשים הקרובים. עם זאת, אפשר ללמוד מהתמודדות עם מרכיבים שונים כמו תוכניות למידה מרחוק, סגר וריחוק ומבחנית צעדים ממשיים שנקטו על ידי מדינות שונות בעולם. לצד ידע זה נוצר ידע ראשוני המבוסס על מחקרים, סקרים ועבודה של מכוני מחקר בינלאומיים, המאפשר ליצור תמונה ראשונית ואף המלצות להמשך.

התובנה הראשונה והמשמעותית היא ההכרה שעצם הלמידה מרחוק אכן מרחיבה פערים לימודיים ואלה נוצרים בהיבטים שונים שהצגנו בסקירה זו. כמו כן, אפשר לראות שהמענים האפשריים לפערים אלה הם רב־ממדיים ונוגעים בתחומים שונים כמו תשתיות, פדגוגיה ורווחה ולא כולם בתחומי יכולתה של מערכת החינוך ובוודאי לא של בית ספר יחיד.

בחינת הצעדים לצמצום פערים שנקטו בפועל על ידי מדינות שונות בעולם, מציעה למעשה אפשרויות פעולה ממשיות להתמודד עם אותם פערים שהוצגו בחלק הראשון של הסקירה לעיל. אנו רואים שאכן צעדים אלה מכוונים לתת מענה על אותם מרכיבים שזוהו כרכיבים שבהם נוצרים הפערים.

בחרנו להתמקד באוכלוסייה המוגדרת כילדים ונוער בסיכון ובמצוקה. דומה שזו הקבוצה הגדולה ביותר מבין הקבוצות השונות של אוכלוסייה בעלת צרכים ייחודיים. קבוצה זו מורכבת הן בשל גודלה הן בשל ריבוי המרכיבים וההגדרות המגדירות אותה. הסיבות לפערים הן רב־ממדיות וקשורות למצב חברתי-כלכלי, איכות ההוראה וסוגיות פדגוגיות שונות. המסקנות המוצגות בסקירה זו נוגעות בכלל המרכיבים ומציעות דרכי פעולה הן ברמת המדיניות הן, ברמה ראשונית, גם כיוונים ברמת הפדגוגיה. ראיינו אף כמה מורים, מנהלים ותלמידים שהאירו את מסקנות המחקר הראשוניות וחידדו דגשים וחיבורים אפשריים בין התיאוריה לשטח. מסקנות ומחשבות בעקבות ראיונות אלה מופיעות בנספח ב לסקירה זו.

אם כך, סקירה ראשונית זו אינה סקירה מלאה ומבוססת מחקר, אך אנו מאמינים שהיא בהחלט שופכת אור ראשוני על האתגר הגדול של צמצום פערים בתהליכי למידה מרחוק ובייחוד כאשר מצטרפים אליהם תנאים ייחודיים של סגר והיעדר מפגש ואף מצביעה על פעולות שאפשר לעשות לפני אירועים עתידיים שכאלה ואף במהלכם.

ברצוני להודות כאן ליניב כרמל, מרים הולצמן וגיא טלטש, שהתנדבו בהתראה קצרה לסייע בכתיבה ובחקר, ועשו ימים כלילות לטובת העניין מתוך חיבור אישי לחשיבות הרגע.

נספח א: ניתוח מדיניות של כמה מדינות נבחרות

ניו זילנד

אוכלוסייה – כ־4.9 מיליון נפש.

מדד ג'יני – 0.35 (על פי השנה האחרונה שיש ממנה נתון, 2014).

תמ"ג לנפש – כ־44,000 דולר (ישראל כ־42,000 דולר)

רקע

ניו זילנד שוכנת בדרום מערב האוקיינוס השקט, בשלום ובשלווה יחסיים.¹² כמו במספר רב של מדינות מפותחות, היחסים החברתיים שקדמו לתיעוש ולמודרנה מיתרגמים בימינו לפערים כלכליים, חברתיים ובנגישות לזכויות שונות. במקרה של ניו זילנד, המתח המרכזי הקיים בה הוא בין ניו זילנדים ממוצא אירופי ובין ניו זילנדים ממוצא ילידי, מרביתם מאורי (Mauri), ומיעוטם שוכני האיים הפסיפיים, שהם חלק מניו זילנד.

היחסים בין המתדיישים המקוריים מאירופה והילידים ידעו תקופות של מלחמה, גזל ודיכוי מאז "הצטרפה" ניו זילנד לאימפריה הבריטית באמצעות אמנת ואיטאנגי ב־1840. עם זאת, יש לציין כי סיפוח ניו זילנד לאחר ביטול העבדות באנגליה הביא לכך שההיסטוריה שלה "מדממת" פחות מקולוניות אחרות, דוגמת אוסטרליה (ראו למשל, 2014, McLaughlan). כמו כן קיים בניו זילנד, בעשורים האחרונים, מאמץ מתמשך ועקבי למזג בין התרבויות השונות בתוכה, בתוך מתן מקום והכרה לתרבות המאורית הקדומה.¹³

עם זאת, העדויות מראות כי קיימים בניו זילנד פערים כלכליים-חברתיים משמעותיים, שאין לקשרם אך ורק לפערים האתניים, והם תוצאה של מדיניות ממשלתית בעלת אוריינטציה ניאוליברלית, בשלושת העשורים האחרונים (Child Poverty Action Group, 2011). לפערים אלו מופעים משמעותיים במערכת החינוך בניו זילנד. מבחינה הצהרתית, יעדי החינוך הלאומיים של ניו זילנד ממוקדים בקידום השוויון באוכלוסייה, וכן בטיפול ממוקד במאורי ובקהילות נוספות (Ministry of Education NZ, 2004).

מאז אוקטובר 2017 עומדת ג'סינדה ארדרן מהלייבור בראש ממשלת ניו זילנד. ממשלתה נשענת על רוב קואליציוני בפרלמנט המורכב מגוש השמאל (לייבור והירוקים) ומפלגה הנחשבת לסמן הימני הקיצוני (ניו זילנד תחילה). ממשלה זו הצהירה על כוונתה להקטין את איהשוויון הקיים בחברה הניו זילנדית.

התמודדות ניו זילנד עם הקורונה

נכון ל־18 במאי 2020, מתו בניו זילנד 21 אנשים כתוצאה מנגיף הקורונה, ונמנו כ־1,500 מקרי הידבקות. מוסדות החינוך נסגרו ב־23 במרץ 2020 (Newshub, 2020), ומערכת החינוך עברה ללמידה מרחוק. ב־25 במרץ 2020 הוכרז סגר כללי, כחלק מצעדי המנע להתפשטות המגפה.

¹² המלחמה האחרונה שבה השתתפה ניו זילנד הייתה מלחמת העולם השנייה, כאשר הכריזה מלחמה על גרמניה ב־3 בספטמבר 1939. בשנים שלאחר מכן תרמה ניו זילנד כוחות מועטים יחסית לכמה קואליציות בין־לאומיות, במסגרת מערכות צבאיות הרחק מחופיה.

¹³ בין היתר דרך מתן מקום טקסי לשפה המאורית בכל פרסום רשמי וסמלים נוספים. המוכר שבהם הוא כנראה קריאת ההאקה, טקס מאורי קדום טרם יציאת לוחמים לקרב, שאימצה נבחרת הרוגבי הלאומית.

מדיניות הממשלה הכוללת מיקדה מאמצי מנע ייחודיים כלפי קהילות מאורי וילידי האיים הפסיפיים, על בסיס הנחה כי קהילות אלו פגיעות במיוחד לנגיף. מדיניות זו זכתה לתמיכה בניו זילנד, אך גם לביקורת (Stuff, 2020).

צעדים שנעשו במסגרת מערכת החינוך להתמודדות עם פערם

צעדים מרכזיים שבוצעו על ידי משרד החינוך הניו זילנדי ומטרתם גישור על פערים במהלך הלמידה מרחוק:

1. הוקמו שלושה אתרים של משרד החינוך המרכזים בתוכם את תוכניות הלימוד בעת הלמידה מרחוק, בהתאמה לשפה – אתר באנגלית, אתר בשפת המאורי, ואתר לתושבי האיים הפסיפיים (Ministry of Education NZ, 2020a). אתרי האינטרנט פונים למורים, להורים ולתלמידים עצמם.
2. בוצעה התאמה תרבותית של חלק מתוכניות הלימוד. לדוגמה, בחלק מהמקרים תוכניות הלימוד מותאמות ללימוד עם אחאים, ולא דווקא לפי חלוקה גילית. כלומר, מותאמות לישיבה בבתי מרובי ילדים. במקרים אחרים תוכנית הלימוד פונה למשפחה כולה (whānau, במאורי) כיחידת לומדים משותפת.¹⁴
3. הושקו שני ערוצי טלוויזיה "חינוכית" או "לימודית", מטעם משרד החינוך, אחד באנגלית ואחד במאורי. אפשר לצפות בערוצים דרך ספקי התוכן הטלוויזיוני וגם בצפייה ישירה באינטרנט. ההצדקה להקמת הערוצים, כמוסבר באתר משרד החינוך, היא חוסר הנגישות של חלק מהתלמידים לאינטרנט והצורך להגיע אליהם דרך הטלוויזיה.¹⁵
4. בוצעה חלוקה של משאבי לימוד, לרבות ערכות לימוד קשיחות, למקומות שיש בהם קשיי קליטת אינטרנט וקשיי תשתית נוספים (Ministry of Education NZ, 2020b).

¹⁴ שם.

¹⁵ תשדיר לדוגמה של ערוץ השידור הלימודי במאורי (Maori Television, 2020).

בריטניה

אוכלוסייה – כ־63 מיליון נפש, נכון למפקד האוכלוסין האחרון שנערך בשנת 2011.

מדד ג'יני – 0.33 (על פי השנה האחרונה שיש ממנה נתון, 2018).

תמ"ג לנפש – כ־42,500 דולר (ישראל כ־42,000 דולר)

התמודדות בריטניה עם הקורונה

מקרים ראשונים של חולים בנגיף הקורונה התגלו בינואר 2020. ראש הממשלה בוריס ג'ונסון קידם בתחילה מדיניות של פיתוח חסינות עדר אך ב־15 במרץ החלו להתבצע צעדים משמעותיים לקידום בידוד חברתי. בתי הספר נסגרו ב־20 במרץ.

באנגליה ישנם כמעט 250,000 חולים מאומתים וכ־35,000 בני אדם מתו מהמגפה, נכון ל־18 במאי.

באופן כללי, כל מערכת הלימוד מרחוק זוכה לביקורות קשות באנגליה, ובמיוחד בשל הפער הניכר בין מערכת החינוך הציבורי והפרטי (אומנם יש להם שמות שונים באנגלית אך בתרגום תרבותי לעברית, בתי הספר הפרטיים הם כ־7% ממערכת החינוך במדינה. לגבי תלמידים מגיל 16 ומעלה, הם 18% מהתלמידים במדינה).

במחקר של קרן סאטון התגלה כי בכלל מערכת החינוך רק כשליש מהתלמידים השתתפו בלימוד המקוונת, אך תלמידים במערכות החינוך הפרטיות השתתפו בשיעור בלימוד מרחוק במידה כפולה ממקביליהם במערכת החינוך שמפעילה המדינה.

הסיבות שנמנו לתופעה: מחסור במחשבים ובגישה למרשתת, הורים שלא יכלו לעזור לילדיהם ללמוד מהבית (הן טכנולוגית הן מבחינת תוכן הלימוד) והיעדר משאבים כספיים להשקיע בהיבטים שונים של הלימוד מרחוק. לבתי הספר באזורים העניים יותר לא הייתה תשתית מקוונת שאפשרה למורים עצמם להפעיל את מערכות הלימוד המקוונת. כמו כן תנאי הלימוד בבתי מיעוטי היכולת הקשו על לימוד מהבית – רעש, צפיפות ואחריות שונה על אחים ועל פרנסת המשפחה (The Sutton Trust, 2020).

צעדים שנעשו במסגרת מערכת החינוך להתמודדות עם פערים לימודיים שנוצרו במהלך תקופת ההסגר

1. לאחר מהלכים משפטיים של עמותה בשם Good Law Project, שייצגה ילדים שלא היו ברשותם מחשבים או גישה לאינטרנט בבית, החליטה ממשלת בריטניה לחלק מחשבים וראוטרס ניידים בעלות כוללת של כ־85 מיליון פאונד (UK Government, 2020a).
2. במהלך תקופת ההסגר בבריטניה נעשה מאמץ לספק ארוחות לילדים שהיו רגילים לקבל מנות מזון בבית הספר (בדומה לארוחות החמות הניתנות במועדוניות שונות בארץ). משלוחי מזון וקבלת שוברים לקנייה בסופרמרקטים ובספקי המזון הממשלתיים (UK Government, 2020b).
3. מתקיים דיון על ביטול מבחנים ארציים בתקופת הלימודים שנותרה עד לסוף השנה (Forrest, 2020).
4. ערוצי טלוויזיה "חינוכית" או "לימודית" הזמינים גם במרשתת. ההנחה היא שטלוויזיה נפוצה יותר גם בבתי תלמידים ממשפחות במצב חברתי-כלכלי נמוך (BBC, 2020).
5. משאב ללימוד מקוון שמופעל בשיתוף של קרן פרטית ותמיכה ממשלתית. התכנים נוצרו על ידי 80 מורים וזמינים בחינם לכל דורש (OAK National Academy, 2020).

קנדה

אוכלוסייה – 35,151,728 נכון ל-2016

מדד גייני – 0.321

תמ"ג לנפש – \$ 46,232.99

אופני ההתמודדות של קנדה עם הקורונה

חולים ראשונים נצפו בקנדה החל מינואר. הגבולות נסגרו ב-16 במרץ. הפסקת הלימודים בבתי הספר יושמה במהלך חודש מרץ כולו במועדים שונים על ידי הפרובינציות והאזורים השונים. מערכת החינוך בקנדה מתנהלת בצורה שונה בכל מחוז ופרובינציה ולפיכך אין נתונים אחידים. במדינה, נכון ל-26 במאי, ישנם מעל 85,000 מקרים מאומתים ויותר מ-6,500 אנשים מתו כתוצאה מהמגפה.

צעדים שנעשו במסגרת מערכת החינוך להתמודדות עם פערים

בכל פרובינציה הותוותה מדיניות שונה בנוגע להתמודדות מערכת החינוך. בחלקן התעכבו תהליכי הלמידה מרחוק. לפניכם לקט של הפעילויות שיושמו באופן שונה בכל אזור.

1. אספקת מחשבים וגישה לרשת (The Globe & Mail, 2020)
2. חלוקת חומרי לימוד פיזיים: חוברות, דפי עבודה, ערכות משחק (Alberta Government, 2020).
3. באונטריו במיוחד נערכים לפתיחת מערכי השלמה ותמיכה בתלמידים בחודשי הקיץ (The Globe & Mail, 2020).

פינלנד

אוכלוסייה – 5.5 מיליון תושבים נכון ל־2106

מדד גייני – 0.321

תמ"ג לנפש – \$50,152.34

אופני ההתמודדות של פינלנד עם הקורונה

חולים ראשונים נצפו בפינלנד החל מינואר. מצב חירום הוכרז ב־16 במרץ ובשלב זה גם החלו ההכנות לסגירת הגבולות. בתאריך זה גם נסגרו מערכות החינוך. מערכות החינוך לגיל הרך המשיכו לפעול. ב־14 במאי הוחזרה מערכת החינוך לפעילות.

במדינה, נכון ל־27 במאי, ישנם כ־6,700 מקרים מאומתים ויותר מ־310 אנשים שמתו כתוצאה מהמגפה.

צעדים שנעשו במסגרת מערכת החינוך להתמודדות עם פּערים

מערכות החינוך השונות זוכות לאוטונומיה רבה.

1. ילדים בכיתות היסודי המוקדמות, שהוריהם הוגדרו כחיוניים, וכן תלמידי החינוך המיוחד, הורשו להגיע לבתי הספר בתקופה שבה היה סגור (מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 2020). כך, ילדים שלא היה מבוגר פנוי להנגיש להם את התכנים הלימודיים זכו ללמידה רציפה.
2. הלמידה המקוונת החלה רק כאשר המערכת כולה הייתה ערוכה לספק זאת (The Economist, 2020), מה שמנע מציאות שבה בתי ספר ומשפחות עם פחות משאבים צברו פערים בשל עיכוב בהתחברות לפלטפורמות הלמידה.
3. ציונים ניתנו בהתאם לתהליכי הלמידה האישיים של כל תלמיד ולא אל מול רף אובייקטיבי (Quarz, 2020), כדי למנוע פגיעה בשל חוסר נגישות ללמידה המקוונת.
4. מערכת אזורית של כמה עמותות, ארגונים וחברות מסחריות חברו כדי לספק פלטפורמות למידה אופטימליות לתלמידי בתי הספר.

ארצות הברית

אוכלוסייה – כ־327.2 מיליון נפש.

מדד ג'יני – 0.39 (על פי שנה אחרונה שיש ממנה נתון, 2017).

תמ"ג לנפש – כ־65,000 אלף דולר (ישראל כ־42,000 דולר)

רקע

ארה"ב היא המעצמה המובילה בעולם, גם אם יש שיאמרו שהיא מעצמה בשקיעה. התוצר המקומי הגולמי שלה הוא הגבוה בעולם (למעלה מ־20,000 טריליון דולרים) והיא אחת מהמדינות המובילות בעולם. אולם בארה"ב מתקיימים גם פערי הכנסות מהגדולים בעולם: מדד הג'יני עומד על 0.39, והיא מובילה את דירוג הפערים החברתיים הכלכליים במדינות המפותחות, עם ליטא וטורקיה. כך לצד עושר ושפע, מתקיימים בתוך ארה"ב כיסי עוני קיצוני. בהקשר של פערים במשאבי חינוך יש לציין כי לכ־6.25% מהתלמידים בארה"ב אין גישה למחשב בביתם (The Economist, 2020).

ארה"ב היא כידוע פדרציה של מדינות עצמאיות במידה רבה, אשר לכל אחת מהן מוסדות מדינתיים עצמאיים, ולעיתים גם מסורות מקומיות ותרבות ארגונית נבדלת. בחלק ממדינות אלו, ובמידה מסוימת ברמה הלאומית הכוללת, קיימת התנגדות לניהול ממשלתי, במיוחד כאשר ניהול זה נתפס על חשבון העצמאות של המדינות, המחוזות והקהילות. התנגדות זו מושרשת עמוקות בהיסטוריה של ארצות הברית. נדגיש כמה דוגמאות שאותן למדיניות מכוונת צמצום פערים חברתיים בחינוך, כפי שננקטו על ידי מדינות שונות בעת המשבר הנוכחי, עם דגש על מדינת קליפורניה שם נראה שנעשה מאמץ גדול ומשמעותי במיוחד.

התמודדות עם הקורונה

בארה"ב כמיליון וחצי מקרים מאומתים של קורונה, וכ־95,000 מיתות, נכון ל־21 במאי. המדינות השונות הוציאו צווים המורים על הישארות בבתים במהלך מרץ 2020. מוסדות החינוך נסגרו באותו הזמן ומערכת החינוך, בחלק מהמקרים, הועברה ללימוד מרחוק.

קליפורניה

אוכלוסייה – כ-39.5 מיליון נפש, המדינה הגדולה בארה"ב

מדד גייני – 0.49 (זה נתון גבוה מאוד – לא ברור אם הוא לפני העברות ומיסים או לא)

תמ"ג לנפש – כ-59,000 דולר

התמודדות קליפורניה עם הקורונה

בקליפורניה כ-80,000 מקרים מאומתים של קורונה, וכ-3,200 מיתות, נכון ל-18 במאי (אתר מדינת קליפורניה, 2020). המדינה הוציאה צו להישארות בבתים ב-19 במרץ 2020. מוסדות החינוך נסגרו באותו יום ומערכת החינוך הועברה ללימוד מרחוק.

צעדים שנעשו במסגרת מערכת החינוך להתמודדות עם פערים

מעיון באתר הרשמי של מדינת קליפורניה, בדף המוקדש לחינוך בעת המשבר (שם), אפשר לראות כי שלטונות המדינה שמים דגש על הבטחת המשך המימון הציבורי למערכת החינוך. הפסקה הפותחת של הדף היא ההצהרה הזאת: "הצו המנהלי של המושל מבטיח כי מוסדות חינוך ישמרו על תקציבם המלא, גם אם יסגרו את שעריהם" (Office of Governor Newsom, 2020).

משרד החינוך המקומי הוציא הנחיות למערכת החינוך (המכונה K-12, כלומר מגן עד סיום 12 שנות לימוד), למעבר ללמידה מרחוק בתוך מתן תשומת לב וסיוע מיוחד לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך ולתלמידים עם מוגבלויות.

משרד החינוך המקומי הוציא הנחיות מיוחדות הנוגעות לחלוקת ארוחות בית הספר – הבטחת המימון הציבורי המדינתי הבטיחה למעשה שלא יהיה קיצוץ במספר הארוחות המחולקות, דבר שכמובן מסייע למי שמבססים את כלכלתם על הארוחות בבית הספר.

1. משרד החינוך המקומי הוציא הנחיות מיוחדות הנוגעות להענקת פטור מתשלום שכר לימוד במסגרות החינוך הציבוריות בגנים ובחלק מבתי הספר היסודיים.
2. חלוקת ציוד לקליטת אינטרנט וקידום חבילות גלישה – אתר משרד החינוך מרכז תוכניות בשילוב עם חברות מסחריות לאספקת אינטרנט מוזל לאלו שצריכים אותו.

מדינות נוספות בארה"ב

פתרונות רבים ברחבי ארה"ב לפערים המצטברים לאורך תקופת הלמידה מרחוק עוסקים ביצירת פתרונות תזונתיים לתלמידים הרגילים לקבל ארוחות בבתי הספר.

פתרונות נוספים שעלו :

1. חלוקת מחשבים לתלמידים הנזקקים לכך בבוסטון (The Harvard Gazette, 2020) ובדנוור (The Economist, 2020).
2. קריאה ציבורית להעניק ציון עובר אוטומטי לכל תלמידי לוס אנג'לס (Teen Vogue, 2020).
3. היערכות לקראת היציאה מהסגר כוללת היערכות לקורסי קיץ לתלמידים שלא יכלו ללמוד במהלך הסגר. קריאה אחת מעניינת בנושא מראה התייחסות לפערים הנוצרים בזמני החופשות ובוחנת חלופות אפשריות למענה עתידי לנושא.
4. קריאה להעסיק בבתי הספר אנשי מקצוע רבים יותר בתחום הטיפול בתוך יצירת נגישות בקרב התלמידים לתמיכה נפשית בתקופות של אבל על בני משפחה שנפגעו מהמחלה, התמודדות עם תסמונת פוסט-טראומית ועוד (Teen Vogue, 2020).

נספח ב: תמיכה בבני נוער וילדים בסיכון בהקשר של למידה מרחוק וסגר

ההמלצות שלהלן מתבססות על ראיונות עם מורים ונבחרו בשל היותן תואמות סוגיות ודרכי פעולה העולות מן הספרות (לדוגמה, (Archambault et al, 2009; Croninger & Lee, 2001; Slavin & Madden, 1989).

1. הכיתה כקבוצה חברתית - יש לשים דגש רב על המפגש החברתי של הכיתה. הכיתה היא "נכס" חברתי חשוב לבני הנוער. לדוגמה: קיום הפעלות ערב, חידות שונות בוואטסאפ הכיתתי שיוצרות אינטראקציה, מפגשים חברתיים, משחקי חברה. כדאי ליצור פעילויות שהם עושים בעצמם ואז מסתכלים עליהן ביחד כמו סקר של הכיתה וצופים יחד בתוצאות. חשוב ליצור מחויבות כדי שהם ירצו להיפגש עם הכיתה מבחינה חברתית.
2. קשר אישי - לקראת למידה מרחוק כדאי לבנות את מערכת תיאום הציפיות בין התלמיד למחנך ולהבנות יחד את האופן שבו הקשר יראה בתוך תקופה של למידה מרחוק: מה חשוב שיהיה בקשר האישי.
3. עבודה פרטנית ובקבוצות קטנות - כדאי לעשות הרבה עבודה אישית עם דפי עבודה בגוגל דוקס וללוות אישית את התלמידים בטלפון כדי שיבצעו את המטלות. לקבוע שיעורים פרטניים עם תלמידים להכנות עבודות ומשימות יחד. למשב באופן עקבי, כל יומיים/שלושה. מומלץ לתת משוב שמשקף לתלמיד משהו ספציפי שעשה, משוב שמכוון קדימה ולמעלה ומלווה בנימה אישית ומקרבת. נוסף על כך עבודה ולמידה בקבוצות קטנות תורמת מאוד לחיבור, לקשר, למחויבות ולתהליכי הלמידה.
4. שני מורים בשיעור – למשל מורה מקצועי ומחנך נמצאים יחד בשיעור המקוון, המורה המקצועי מסביר ואחר כך נכנס לחדר וירטואלי, כל פעם עם תלמיד אחד לעבודה פרטנית של כמה דקות. בזמן הזה המחנך עובד עם שאר התלמידים בכיתה.
5. קשר עם ההורים - חשוב לעמוד בקשר עם ההורים, לחשוב איתם על הילדים ולנסות יחד לתת מענה למצוקות שעולות. יצירת שיח כן מתוך עניין אמיתי בהורה ובאתגרים המשפחתיים. בניית תקשורת שוטפת ופרואקטיבית לא רק סביב בעיות.
6. תרגול מראש בבית הספר - מומלץ לתרגל עם התלמידים בבית הספר את הלמידה מרחוק. שליחת עבודה אישית והתנסות בתרגול של למידה עצמאית. לשאול שאלה שהם יכולים למצוא את התשובה שלה יחסית בקלות באינטרנט ולתרגל את זה. לבקש מכל תלמיד להגיד משהו אחד שיהיה לו קשה, להכיר את הקושי ולחתור לפתרון יחד.
7. תלמידים מעבירים הפעלה לעצמם - המחנך ועוד שלושה תלמידים מתכננים ומעבירים פעילות לקבוצה כולה.
8. עבודה פרטנית – לקיים מפגשי למידה אחד על אחד או בזוגות מול המורה. מניסיון, לעיתים יותר אפקטיבי לנסות את כולם. כמו כן זהו כלי חשוב אל מול תלמידים שאינם מגיעים או צוברים פערים משמעותיים בדרכי הלמידה האחרות.

המלצות ברמת המדינה

מרכיב משמעותי ביותר הגורם לפערים הוא מרכיב התשתיות. מרכיב זה הוזכר בתחילת מסמך זה כבעיה כללית ורחבה שאינה נוגעת רק לילדים ונוער בסיכון אולם היא מאפיינת רבים מהם, כפי שעולה מההגדרה לנוער בסיכון שהוצגה לעיל. פתרונות לכך הם לרוב ברמת עיצוב מדיניות כוללת ברמת המדינה. מובאות פה כמה המלצות שעלו בדו"ח של קרן סאטון המכוונות לבריטניה אך דומה שהן מתאימות גם לבעיות בישראל. הוספתי להן המלצות של חוקרים אחרים הקשורות גם הן לרמת המדינה:

1. הממשלה צריכה להבטיח שלילדים יש המשאבים הדרושים לבצע למידה מקוונת. זה כולל מחשב נייד או מכשיר מתאים אחר, כמו גם חיבור אינטרנט יציב (The Sutton Trust, 2020) טלפון נייד אינו מכשיר מתאים ומגביל מאוד את יכולת העבודה והלמידה.
2. לתלמידים משכבות מוחלשות צריכה להיות גישה לשיעור קבוצתי נוסף אחד לפחות ויש צורך לתגבר את המשאבים לטובת זה (Ibid.).
3. נדרשת הקפדה שלכל התלמידים תהיה גישה לתכנים באיכות גבוהה, ולכן הדרכה והכשרה למורים בתחום הלמידה מרחוק עשויה לסייע לצמצם את הפערים (Ibid.). לטווח הארוך יש להתמקד בפיתוח צוות לצורך הדרכה באמצעות טכניקות למידה מקוונת מתאימות (Smedescu, 2014).
4. יש צורך לבחון את המוכנות של המוסד ליישום למידה מקוונת. מוכנות מוסדית חיונית להצלחה של יישום תוכניות למידה מקוונת ומעורבות לבני נוער בסיכון (Kong et al., 2014).

ביבליוגרפיה

- איילון, ח. בלס, נ. פניגר, י. יוסי שביט, י. (2019), אי שוויון בחינוך: ממחקר למדיניות. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בורדיה, פ. (2005). שאלות בסוציולוגיה. רסלינג.
- דהאן, י. (2020). משבר הקורונה והשפעתו על מערכת החינוך הישראלית. נייר עמדה, צוות המומחים של המשבר. נדלה מאי 2020.
- שמיד, ה. (2006). דוח הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם שלילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' הלל שמיד. מדינת ישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2017). בעלות על מוצרי בידור ותקשורת, לפי קבוצת אוכלוסייה ורמת פריפריאליות של יישוב המגורים. בתוך: פני החברה בישראל מס' 11.
- המכון הישראלי לדמוקרטיה (2020). מדד גייני (דף אינטרנט). המכון הישראלי לדמוקרטיה. נדלה בספטמבר 2020.
- מור, פ., מנדלסון, י. (2006). לדבר עם מתבגרים בסיכון: התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית. משרד החינוך, התרבות והספורט.
- מור, פי (2006). לראות את הילדים: מדריך ליצירת סביבה חינוכית מגדלת לתלמידים בסיכון. אשלים-גוינט ישראל.
- מלחי, א. מלאך, ג. ופרידמן, ש. (2016). שנתון החברה החרדית. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מסגרות, (2020). נוער בסיכון (דף אינטרנט), מסגרות (אתר אינטרנט), נדלה במאי 2020
- מרכז המחקר והמידע של הכנסת, וייסבלאי, א. (2020). למידה מרחוק בחירום בעת סגירת מוסדות חינוך בעקבות התפרצות נגיף הקורונה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אישור: יובל וורגן.
- סב-לאר, ר. (2017). ילדים ונוער בסיכון בישראל. מאירס-גוינט-ברוקדייל, 360 התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון.
- ציונית, י., בן אריה, א., [עורכים] (2009). ילדים בישראל שנתון סטטיסטי. המועצה לשלום הילד.
- רפאלי, ש. לק, ע. אלבו, י. אופנהיים, י. גץ, ד. (2018). גישה חדשנית למדידת הפער הדיגיטלי בישראל: עקבות דיגיטליים ככלי לגיבוש מדיניות. ישראל מוסד שמואל נאמן.
- Alberta Government, (2020). Student Learning During COVID-19 (Webpage), Alberta.Ca (Website), Accessed June 2020.
- Archambault, L., Diamond, D., Brown, R.; Cavanaugh, C., Coffey, M., Floures, D., Richardson, J. and Zygoris-Coe, V. (2009). Research committee issues brief – An exploration of at-risk learners and online education. D. Scribner & M. K. Barbour (Eds.). International Association for K-12 Online Learning. Retrieved
- Barbour, M. K., & Siko, J. P. (2012). Virtual schooling through the eyes of an at-risk student: A case study. European Journal of Open, Distance and E-learning, 15(1). -
- Basuarchive, T., (2020). The children being left behind by America's online schooling, MIT Technology Review, May 13, 2020.
- BBC. (2020). A simple guide to home learning with the BBC. BBC, May 30, 2020.

- California Government, (2020). [Covid-19.ca.gov \(Website\)](https://www.covid-19.ca.gov). California Government.
- Child Poverty Action Group. (2011). [*Left Further Behind: how politics fail the poorest children in New Zealand*](#). Child Poverty Action Group.
- Clark, T. (2001). [*Virtual schools: Trends and issues—A study of virtual schools in the United States*](#). Western Regional Educational Laboratories.
- Cronginger, R. G., & Lee, V. E. (2001). *Social capital and dropping out of school: Benefits to at-risk Students of teachers' support and guidance*. Teachers College Record, 103(4), 548-581.
- Doepke, M., Zilibotti, F. (2020). [COVID-19 and Children's Education](#). Psychology Today (Website).
- Educational Researcher, 45(8), 443–453.
- Express & Star, (2020), [Governments' plans to give poorer pupils free laptops do not go far enough](#), Express & Star, April 21, 2020
- García, E. Weiss, E. and Engdahl, L., (2020). [Online learning amid coronavirus is far from universal, and children who are poor suffer from a digital divide](#). Economic Policy Institute, April 17, 2020.
- Good Law Project, (2020). [Children Will Be Left Behind \(Webpage\)](#), goodlawproject.org (Website), accessed May 2020
- Hofmann, J. (2014). [Solutions to the Top 10 challenges of blended learning](#). Insynch Training, 1- 19.
- Horn, C.A.; PytlikZillig, L.M.; Bruning, R. and Kauffman, D.F. (2003). *At risk in cyberspace: Responding to at-risk students*. In R. Bruning, C. A. Horn & L. M. PytlikZillig (eds). Web-based learning: What do we know? Where do we go? (pp. 129-152). Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Hurley, R. (2002). *Fine-tuning an online high school to benefit at-risk students*. T.H.E. Journal, 30(4), (pp. 33-34, 36, 38, 40).
- Kong, S. C., Chan, T. W., Griffin, P., Hoppe, U., Huang, R., Kinshuck, L., Nussbaum, M. (2014). *E-learning in school education in the coming 10 years for developing 21st century skills: Critical research issues and policy implications*. Educational Technology & Society, 17(1), 70-78.
- Koulu, (2020). [Koulu \(Website\)](#). Koulu.me
- Maori Television. (2020, 4 3). [MAURI REO MAURI ORA REO PROMO](#). Facebook, May 16, 2020.
- McLaughlan, G. (2014). *A Short History of New Zealand*. Bateman
- Ministry of Education (New Zealand), (2004). [The National Education Goals \(NEGs\)](#). New Zealand Government.

- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Learning Support Packs \(Webpage\)](#), Learning From Home (Website), New Zealand Government, accessed June 2020
- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Advice for Parents and Whanau \(Webpage\)](#), Learning From Home (Website), New Zealand Government, accessed June 2020
- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Matariki Breakfast \(Webpage\)](#), Learning From Home (Website), New Zealand Government, accessed June 2020
- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Learning From Home \(Website\)](#), New Zealand Government, accessed June 2020
- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Reading at Home \(Webpage\)](#), Learning From Home (Website), New Zealand Government, accessed June 2020
- Ministry of Education (New Zealand), (2020). [Distance Learning \(webpage\)](#), Ministry of Education (Website), New Zealand Government, accessed May 2020
- Mundy, k. & Hares S. (2020). [Equity-Focused Approaches to Learning Loss during COVID-19](#), Center for Global Development, May 30, 2020
- Newshub, Palmer, S., (2020). [Coronavirus: New Zealand goes to COVID-19 alert level 3](#). Newshub, March 28, 2020
- OAK National Academy. (2020). [People and Partners \(webpage\)](#). OAK National Academy (Website), May 30, 2020.
- OECD (2020), [Income inequality \(indicator\)](#). OECD, accessed on May 2020
- Office of Governor Newsom, (2020). [Governor Newsom Signs Executive Order Ensuring State Funding for Schools Even in Event of Physical Closure](#). California State, 13th May 2020, accessed May 2020
- Quarz, Annalisa Merelli, (2020). [Coronavirus lockdown force educators to reconsider how they grade students](#), Quartz, April 28, 2020
- Quinn, D., Cooc, N., McIntyre, J., & Gomez, C. (2016). [Seasonal Dynamics of Academic Achievement Inequality by Socioeconomic Status and Race/Ethnicity: Updating and Extending Past Research with New National Data](#), Educational Researcher, 45(8), 443-453.
- Slavin, R. E., & Madden, N. E. (1989). *What works for students at risk: A research synthesis*. Educational Leadership, 46, 4-13.
- Smedescu, D. (2014). *E-learning and its impact on the academic cultural environment*. Journal of Information Systems & Operational Management, 8(2), 232-240.
- Stuff, Parahi, C. (2020, 4 10). [Coronavirus: The demand for equality in the battle against Covid-19](#). Stuff, April 10, 2020.
- Styslinger, M. E., Walker, N. L., & Lenker, T. K. (2014). [Beyond the sticky note and Venn diagram Comprehension strategies for 21st-century schools](#). Voices from the Middle, 22(2), 13-20.

- Teen Vogue, Bautista, N. (2020). [Distance Learning During Coronavirus Worsens Race, Class Inequality in Education](#), Teen Vogue, 1st May, 2020.
- The Economist, (2020). [Closing schools for covid-19 does lifelong harm and widens inequality](#), the Economist, 30 April 2020
- The Globe & Mail, Alphonso C., (2020). [How different provinces have handled the school closures](#), The Globe & Mail, April 15, 2020.
- The Guardian, Adams, R. (2020). [UK councils face lawsuits over access to education in lockdown](#), The Guardian, April 6, 2020.
- The Independent, Forrest, A. (2020). [Coronavirus: Lockdown home-schooling will widen education gaps, says Ofsted chief](#). The Independent, May 30, 2020.
- The Harvard Gazette, Mineo, L., (2020). [Time to fix American education with race-for-space resolve](#). The Harvard Gazette, April 10, 2020.
- The Sutton Trust. (2020). [COVID-19 Impacts: School Shutdown](#). The Sutton Trust.
- This Is Finland, Catarina Stwewn (2020). [As Finnish teachers move classes online, family routines change](#), This is Finland, April 2020, Accessed June 2020.
- UK Government, (2020). [Get help with technology during coronavirus \(COVID-19\) \(Webpage\)](#). Gov.UK (Website), April 19, 2020.
- UK Government. (2020). [Providing school meals during the coronavirus \(COVID-19\) outbreak \(Webpage\)](#). UK.gov (Website), April 30, 2020.
- Vegas E. (2020). [School closures, government responses, and learning inequality around the world during COVID-19](#), Brookings.
- Watson, J.F.; Murrin, A.; Vashaw, L.; Gemin, B. and Rapp, C. (2010). [Keeping pace with K-12 online learning: A review of state-level policy and practice](#). International Association for K-12 Online Learning.
- World Bank, (2020). [How countries are using edtech \(including online learning, radio, television, texting\) to support access to remote learning during the COVID-19 pandemic](#), World Bank.